

Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća

Dana 23. travnja 2009. održana je promocija knjige autora prof. dr. sc. Josipa Babića, redovitoga profesora na Filozofskome fakultetu u Osijeku i Filozofskome fakultetu u Mostaru s naslovom *Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća*. Izdavači su Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmyera u Osijeku te Matica hrvatska, Ogranak u Osijeku. O knjizi su govorili dr. sc. Šimun Musa, profesor na Filozofskome fakultetu u Mostaru, te Ivica Petrović, asistent na istome Fakultetu.

Knjiga ima dva dijela: 1. Opus Johanna Gottfrieda Herdera i 2. Recepcija i djelovanje Herderovih ideja.

U prvome dijelu govori se o Herderovu životu, školovanju, o njegovu radu i utjecaju. Rođen je u Mohrungenu (danas Morag, Poljska) u obitelji s petero djece u tadašnjoj prusko-rusko-poljskoj provinciji. Djetinjstvo mu je obilježeno strogošću, ozbiljnošću i protestantskom religioznošću. Njegova nadarenost, klasično obrazovanje te upoznavanje s antičkom i njemačkom književnosti ubrzo su ga izdvojili iz relativno skućene sredine.

Otac mu je bio relativno obrazovan te mu je bio i prvi učitelj. Učenje latinskoga, grčkoga i hebrejskoga jezika otvorilo mu je putove u znanost. Godine 1762. doselio se u Königsberg kako bi studirao medicinu. No, zbog slaba financijskoga stanja napustio je medicinu i upisao studij teologije. Ipak, istinski poticaj na studiranje dobio je od tadašnjega mladog docenta na königsberškome sveučilištu Immanuela Kanta koji ga je uputio u filozofske tijekove europskoga prosvjetiteljstva te, nešto kasnije, od Hamanna, u kome nije našao samo učitelja nego i prijatelja. On će mladomu studentu otvoriti oči za do tada nepoznat svijet ideja o čovjeku, prirodi, religiji i estetici. Njegovi prvi spisateljski radovi nastali su pod Hamannovim utjecajem.

Ni Königsberg nije mogao zadovoljiti ambicije mladoga intelektualca te odlazi u Rigu (1764.) gdje kao nastavnik, svećenik i propovjednik provodi nekoliko godina. Tu nastaju njegove prve književno-kritičke publikacije: *O novoj njemačkoj književnosti (Über neue deutsche Literatur)*, 1769., u tri sveska, te *Kritičke šume ili razmatranja o znanosti i umjetnosti lijepoga (Kritische Wälder oder Betrachtungen, die Wissenschaft und Kunst das Schöne betreffend)*, 1769., također u tri sveska. Prilozi su mu tiskani u tadašnjemu najpoznatijem berlinskom časopisu.

Godine 1765. počinje Herderovo intenzivno bavljenje književnom problematikom. Već je tada s nekoliko objavljenih knjiga postao jedan od najpriznatijih njemačkih kritičara i intelektualca. Ubrzo je odlučio napustiti Rigu te napraviti radikalne promjene u životu i radu. Odlučio je krenuti na u to doba popularni „Bildungsreise“ (putovanje radi obrazovanja). Tada je nastao *Dnevnik moga putovanja u godini 1769. (Journal meiner Reise im Jahre 1769)*. To je jedan od ključnih tekstova ne samo za razumijevanje njegova opusa nego i za osvjetljenje početka poznatoga njemačkog pokreta „Sturm und Drang“. To je ujedno i svojevrsan program čitavoga njegova budućeg života i djelovanja.

Rasprava o podrijetlu jezika (Abhandlung über den Ursprung der Sprache) prvi je Herderov opsežniji rad. U njemu on raspravlja o mnoštvu znanstvenih i filozofskih problema, od pitanja formiranja čovjeka i ljudskoga društva, njegove povijesti, preko pitanja o odnosu jezika i svijesti, do odnosa ljudskoga i božanskoga. Osnovna je dvojba ondašnjih znanstvenika bila je li jezik fenomen ljudskoga ili božanskoga podrijetla, odnosno je li Bog ljudima podario jezik ili su ga oni sami stvorili. Herderova je tvrdnja da je Bog stvorio jezik i podario ga čovjeku kako bi pomoću njega mogao probuditi svoj razum i razviti ga.

Godine 1772. objavljeno mu je djelo *O revnosti u više učenih jezika (Über den Fleiss in mehreren gelernten Sprachen)*. Četiri su važne točke njegova shvaćanja jezika: 1) čovjek je aktivno biće koje slobodno misli i djeluje, stoga je on stvorenje jezika; 2) čovjek je stvorenje stada – društva; razvoj jezika je poradi komunikacije; 3. kao što čitavo društvo nije stado, tako nije ni neki jezik; 4. ljudski rod predstavlja rastuću cjelinu,

duša ima dvostruku prirodu: zemaljsku i božansku – zemaljska se razvija i prenosi preko jezika.

Osim jezika, među velike teme 70-ih i 80-ih godina 18. stoljeća pripada i pitanje o prirodi umjetničkoga, a posebno pjesničkoga stvaranja. U to se doba formiraju grupacije mladih pjesnika u već spomenuti pokret „Sturm und Drang“. Ta pojava, kao i susret Herdera i Goethea u Strassburgu 1770. godine, obilježavaju početak ulaska njemačke književnosti u red vodećih europskih književnosti. Prva drama novoga koncepta jest Goetheov *Goetz von Berlichingen* (1771. – 1773.). Kao alternativu dogmatskomu racionalizmu pripadnici nove struje ističu osjetilnu dimenziju (srce, dušu, osjećaje) te veličaju kreativnost i izvornost. Spomenutomu pokretu i književnoj revoluciji pridonijeli su Herderovi spisi *Izvod iz prepiske o Ossianu i pjesmama starih naroda*, *Rasprava o podrijetlu jezika* te *Govor o Shakespeareu*.

Godine 1776. Herder stiže u Weimar gdje, na Goetheovo zalaganje, dobiva mjesto superintendanta. Tu se susreće i s Chr. Martinom Wielandom. Potkraj života kao da više ne može pratiti razvoj književnosti, umjetnosti i filozofije, o čemu svjedoči njegov odnos prema Kantu i njegovoj filozofiji s jedne strane te nerazumijevanje i odbojnost prema Goetheu i Schilleru, a isto tako i prema romantičarima s druge strane.

U drugome dijelu Babićeve knjige govori se o recepciji i utjecaju Herderovih ideja. Pokret „Sturm und Drang“, čiji je duhovni vođa neko vrijeme bio upravo Herder, koji je nastojao za genijalne umjetnike i znanstvenike izboriti status društvene elite kako bi preuzeli neku od važnijih državnih pozicija i tako bitno utjecali na „tvorbu nacije“, snašla je sudbina mnogih drugih pokreta i pojedinaca. Ideje toga pokreta ubrzo su se stopile s drugim idejama te su, preinačene, postale dio „općega dobra“, a njihov je inicijator, dijelom i vlastitom zaslugom, sve više padao u zaborav. Tomu je pridonijela i činjenica da Herder, za razliku od drugih klasika njemačke književnosti s kojima ga se obično povezuje (Goethe, Schiller, Klopstock, Wieland, Lessing), nije ostavio ne samo pjesničko djelo nego ni bilo kakvo djelo za koje bi se mogla vezati posebna recepcija. Samo njegov *Cid* donekle ima estetsku recepciju, no i ono je u ograničenoj mjeri originalno djelo.

Druge poteškoće Herderove recepcije izviru iz različitosti, odnosno kompleksnosti njegova opusa koji predstavlja kombinaciju filozofije, teologije i znanosti. Njegove ideje o formiranju nacije starije su od njega jer proces formiranja njemačke države počinje u okvirima famozno zamišljenoga „Svetoga Rimskog Carstva njemačke nacije“. Razlog njegova zaborava leži i u tome što nije stvorio cjelovit znanstveni i filozofski sustav kao što su to učinili Hegel ili Kant, nego samo „ideje i poticaje“.

No, ipak postoji mnoštvo radova o njegovu utjecaju na pojedine pisce, posebno na J. Gottlieba Fichtea, Jeana Paula, Jakoba Grimma. Njegove će ideje biti tek relevantne i od velike važnosti za buđenje i formiranje nacionalnoga identiteta u Hrvata, Slovenaca i ostalih južnoslavenskih naroda. Recepcija Herderovih ideja ostvaruje se znatno poslije njegove smrti, ali često preko posrednika, ne izvornim čitanjem njegovih djela. Ona se odvija ponajprije preko slavenskih pisaca i intelektualaca, školovanih na njemačkim učilištima te onih koji su mu geografski bliži (Slovaka, Čeha i Poljaka).

Vrlo bliski europskim prosvjetiteljima, pa i Herderu, Slovenci su počeli formirati jedan politički i kulturno svjesni sloj koji će na sebe preuzeti ulogu stvaranja modernoga slovenskog nacionalnoga, kulturnoga, političkoga i državnoga identiteta. I za slovenski kulturni krug, ali i za hrvatski i srpski razvoj, posebno važnu ulogu imao je jezikoslovac Jernej Kopitar. Potaknut Herderovim idejama, on je zajedno s grupom raznih slovenskih kulturnih djelatnika skupljao povijesnu građu, pisao slovensku povijest, izradio rječnik i gramatiku slovenskoga jezika, a sve na temelju vlastitoga slovenskog iskustva i u kontaktu s nadmoćnijom njemačkom stranom.

Oslanjajući se na Herderove ideje, na narodni jezik i kulturu, na religiju i znanost, Kopitar je pokušao inicirati formiranje južnoslavenskoga nacionalnog i kulturnoga državnog identiteta u okvirima Monarhije i Katoličke crkve. Njegova je aktivnost imala dalekosežne posljedice kako na Hrvate, tako i na Srbe i na Vuka Karadžića kojemu je bio znanstveni mentor. Kopitar je naime stvorio kulturno-politički program koji će kasnije uz pomoć Vuka Karadžića pokušati i ostvariti. Po Kopitaru Beč je trebao postati centar svih Slavena koji pripadaju tzv. zapadnoj civi-

lizaciji, odnosno koji se služe latinicom, a Srbi su se trebali odvojiti od ruskoga vjerskog i političkog utjecaja i sjediniti se s Hrvatima. To se odnosi i na Slavene u Bosni i Hercegovini te one u današnjoj Bugarskoj i Makedoniji. Stoga je Kopitar predlagao i osnivanje katedre za slavenske jezike i slavensku akademiju u Beču.

I u Hrvatskoj je došlo do recepcije Herderovih ideja u kontekstu buđenja nacionalne svijesti i konstituiranja modernoga nacionalnog identiteta. Proces nacionalnoga osvješćivanja intenzivirao se sredinom 18. stoljeća, dakle u jeku europskoga prosvjetiteljstva, i to na području jezika i književnosti. To buđenje na neki način ilustrira *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miočića (1756.).

Veći utjecaj Herderovih ideja osjeća se u poznatoj poslanici biskupa Maksimilijana Vrhovca (1752. – 1827.), u kojoj poziva svećenike na skupljanje narodnih umotvorina. Intenzivnije pobuđivanje nacionalne svijesti počinje 1831. godine kada se u Zagrebu okuplja mnoštvo mladih intelektualaca i kada Ljudevit Gaj pokušava pokrenuti *Hrvatske novine* u kojima bi se njihove težnje mogle artikulirati. Cilj je bio ostvarenje političkih, gospodarskih i kulturnih interesa. Godine 1834. Gaj dobiva dopuštenje za novine čiji je prvi naslov bio *Novine horvatske*. Tada se javljaju utjecajne osobe kao što su grof Janko Drašković, Stanko Vraz, Petar Preradović, Ivan Mažuranić te jedan od najvažnijih „herderovaca“ biskup, političar i intelektualac Josip Juraj Srtossmayer (1815. – 1905.), iako se u njegovim tekstovima nigdje ne spominje Herderovo ime.

Herderove ideje nalaze se i u Srba, posebno za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Rana recepcija Herderovih ideja najčešće je povezana s formiranjem modernoga srpskog nacionalnoga, kulturnoga, političkoga i državnoga identiteta potkraj 18. i na početku 19. stoljeća. Utjecaj Herderovih ideja otkriva se znatno prije Vuka Karadžića, i to u djelima Dositeja Obradovića (1740. – 1811.). Taj je utjecaj prepoznatljiv i u još nekih poznatih imena onoga vremena, i to u svećenika Lukijana Mušickog, Georgija Magaraševića, Dimitrija Davidovića. No, najprepoznatljiviji je u aktivnosti jezičnoga i književnoga reformatora Vuka Karadžića (1787. – 1864.). I u njega se, pogotovo u početku njegova književnog rada, recepcija Herderovih ideja ostvaruje indirektno, preko nekoga drugoga,

ponajprije preko već spomenutoga Jerneja Kopitara, zatim preko Lukijana Mušickoga, a kasnije i preko znanstvenoga autoriteta Jakoba Grimma.

Naposljetku, s pravom se može reći da je prof. Babić spomenutom studijom uspio ostvariti dva osnovna cilja: predstaviti Herderov opus, njegove ideje, stavove i spoznaje te prikazati njihovu recepciju i djelovanje u južnoslavenskome, a posebno hrvatskome društveno-povijesnom i književnome kontekstu devetnaestoga stoljeća. Tako je hrvatska znanstvena javnost dobila vrijednu publikaciju koja ovu problematiku dodatno rasvjetljuje i obogaćuje novim spoznajama.

MARINKO PANDŽIĆ